

Małgorzata Duda
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0002-4986-0795>

Rodzina z wieloma problemami w optyce polityki społecznej

Family with numerous problems in terms of social policy

Abstract

Background: Permanent adaptation of families to the social and normative transformations occurring in Poland makes many of them unable to fulfil their needs. Regardless of the fact that most of them are no different from their predecessors, it has been observed increasingly more often that they are coping much worse in a crisis situation, what is more, the occurrence of another crisis, makes everyday life impossible. Among many reasons for this phenomenon are cultural changes, high level of urbanization, development of information technologies, isolation and individualization of life. In multi-generational families, alongside strong neighbourly ties, it was easier to obtain support. The emerging problems were noticed more quickly.

Objectives: Today, young families, which are devoid of models and alienated from their natural families, can benefit from various social policy instruments, dedicated to the family and its individual members. The potential risks of social policy, seen as almost unconditional support, will be indicated, particularly, in the absence of permanent evaluation of benefits and flexible modification of the rendered assistance.

Methodology: This article constitutes a review of the available forms of family support within the national social policy. The author refers to studies by researchers, reports commissioned by the MRPiPS (Ministry of Family, Labour and Social Policy), as well as data available in databases of GUS (Statistics Poland) or CBOS (Centre for Public Opinion Research). Recommendations for assistance that is both, effective and does not cause dependency, are based on the method of the use of the family's own resources.

Conclusions: There is a constant need to make the employees of the social support system more sensitive to the fact that persons/families benefiting from a wide offer of institu-

tional assistance are at risk of partial and, in time, total dependence on this assistance. Working with families with multiple problems should be based on the experiences of their members and reinforcing their sense of agency in shaping the future of life.

Keywords: family, social policy, dysfunctions, multi-problem families, work on resources.

Abstrakt

Tło: Permanentne dostosowywanie się rodzin do dokonujących się przemian społeczno-normatywnych w Polsce sprawia, że wiele z nich nie nadąża za realizacją swoich potrzeb. Mimo, że większość z nich niczym specjalnym nie różni się od swoich poprzedniczek, to coraz częściej obserwuje się, że w sytuacji kryzysowej radzą sobie coraz gorzej, a pojawienie się kolejnej uniemożliwia codzienne funkcjonowanie. Pośród wielu przyczyn takiego stanu rzeczy wskazuje się na zmiany kulturowe, wysoki poziom urbanizacji, rozwój technologii informatycznych, izolację i indywidualizację życia. W rodzinach wielopokoleniowych, przy silnych więzach sąsiedzkich, łatwiej było o wsparcie. Szybciej zauważano rodzące się problemy.

Cele: Dzisiaj, pozbawione wzorców młode rodziny, wyalienowane ze swoich naturalnych rodzin pochodzenia, mogą korzystać z różnych instrumentów polityki społecznej, dedykowanych rodzinie i jej poszczególnym członkom. Wskazane zostaną potencjalne zagrożenia, które niesie z sobą polityka socjalna, postrzegana jako wsparcie niemalże bezwarunkowe, zwłaszcza przy braku permanentnej ewaluacji świadczeń i elastycznej modyfikacji udzielanej pomocy.

Metodyka: Niniejszy artykuł nosi znamiona przeglądownego; popularyzującego dostępne formy pomocy rodzinie w ramach krajowej polityki społecznej. Autorka odwołuje się do opracowań badaczy, raportów opracowanych na zlecenie MRPiPS oraz danych dostępnych w bazach GUS czy CBOS. Rekomendacje skutecznej i niezależniającej pomocy opierają się na metodzie pracy na zasobach własnych rodziny.

Wnioski: istnieje ciągła potrzeba uwrażliwiania pracowników systemu wsparcia społecznego na fakt, iż osoby/rodziny korzystające z szerokiej oferty pomocy instytucjonalnej narażone są na częściowe, a z czasem całkowite uzależnienie się od tej pomocy. Praca z rodzinami z wieloma problemami, w swym podstawowym założeniu winna bazować na dotychczasowych doświadczeniach ich członków i wzmocnieniu w nich poczucia sprawstwa w kreowaniu przyszłości życia.

Słowa kluczowe: rodzina, polityka społeczna, dysfunkcje, rodziny wieloproblemowe, praca na zasobach.

Wprowadzenie

Mówienie dzisiaj o rodzinie stanowi nie lada wyzwanie dla wszystkich, którzy w jakikolwiek sposób podejmują się jej opisanie. Już pobieżna obserwacja pozwala stwierdzić, że współczesne rodziny nie są grupami, które w swej strukturze, pełnionych funkcjach czy preferowanych normach i wartościach są wewnątrznie tożsame, czy chociażby podobne do siebie. Znajduje to także odzwierciedlenie w fakcie, że definicje rodziny, dostępne w przestrzeni badawczej, nie są jednorodne. Artykuł 18. Konstytucji RP wskazuje, iż „małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” (Konstytucja RP 1997). Nie oznacza to, iż u podstaw każdej rodziny stoi małżeństwo, i to małżeństwo różnorodnościowe. Trybunał Konstytucyjny, w oparciu o zapisy Ustawy Zasadniczej, zdefiniował rodzinę jako „każdy trwały związek dwóch lub więcej osób, składający się z co najmniej jednej osoby dorosłej i dziecka, oparty na więzach emocjonalnych, prawnych, a przeważnie także i na więzach krwi. Rodzina może być pełna, w tym wielodzietna lub niepełna. Rodzina pełna składa się z dwojga osób dorosłych pozostających we wspólnocie domowej i związanych więzami uczuciowymi oraz wychowywanego przez nie wspólnego dziecka (dzieci). Rodzinę niepełną tworzy natomiast jeden dorosły i wychowywane przez niego dziecko (dzieci)” (Sterna-Zielińska, 2016, s. 103). Socjologowie uważają rodzinę za grupę, którą łączy stosunek małżeński, pokrewieństwa lub adopcji (Szczepański, 1963, s. 148; Tyszka, 1976, s.74). Kościół katolicki, w Karcie Praw Rodziny, uważa za rodzinę „związek naturalny, pierwotny w stosunku do państwa czy jakiegokolwiek innej wspólnoty, który posiada swoje własne, niezbywalne prawa; będący czymś znacznie więcej niż tylko zwykłą jednostką prawną, społeczną czy ekonomiczną, stanowiący wspólnotę miłości i solidarności, jedyną pod względem możliwości nauczania i przekazywania wartości kulturalnych, etycznych, społecznych, duchowych i religijnych, istotnych dla rozwoju i powodzenia własnych członków oraz społeczeństwa” (Karta Praw Rodziny 1983, Wstęp D, E).

Tylko z tak pobieżnego oglądu widać, że istnieje mnogość definicji rodziny, które próbują opisać ją na różne sposoby, wskazując między innymi jej determinanty, takie, chociażby jak: liczebność, stopień pokrewieństwa czy pełnione funkcje. Zmiany dokonujące się w społeczeństwie przekładają się wprost na złożoność życia wewnętrznego rodziny.

Ostatnie lata XX wieku to czas gruntownych przemian w Polsce. Pojawiają się nowe kategorie, chociażby instytucje świadczące usługi dla osób bardzo zamożnych, a jednocześnie oferujące wsparcie powiększającej się rzeszy bezrobotnych czy bezdomnych. Społeczeństwo zaczyna się wyraźnie polaryzować: na boga-

tych i biednych. Zmiany w społeczeństwie przekładają się wprost na zmiany dokonujące się w rodzinie. Pochylają się nad nimi psychologowie, socjologowie czy pedagodzy (m.in. Tyszka, Adamski, Dyczewski, Kocik, Błasiak, Janicka, Kawula). Opisując współczesną rodzinę z wieloma problemami, należy zdefiniować rodzinę normalną, a więc taką, która m.in. poprzez swoją aktywność stwarza swoim członkom prawidłowe warunki dla ich rozwoju (Krasiejko, 2012, s. 12). Nie oznacza to jednak, że występujące w rodzinach problemy możliwe są do pokonania własnymi siłami. Coraz częściej rodziny nie radzą sobie, bez względu na to, czy w ich życiu pojawia się jeden problem, czy jest ich więcej. Zakres trudności w pełnym funkcjonowaniu zależy od wielu czynników, m.in. od wielkości rodziny, jej relacji do pozostałych członków, miejsca zamieszkania, sytuacji ekonomicznej, stanu zdrowia członków czy doświadczenia życiowego – także tego wyniesionego przez małżonków z rodzin pochodzenia. Naturalne jest, że to od przyczyn stojących u zarania powstałych problemów, zależeć będzie cały system ustawodawczy i wdrożeniowy polityki społecznej państwa.

Rodzina z wieloma problemami

Kiedy w wyszukiwarkach internetowych wpisuje się hasło „rodzina wieloprobemowa czy rodzina z wieloma problemami” nie otrzymuje się przekierowania do konkretnej strony, która by ją kompleksowo definiowała. Owszem, znajduje się odniesienia do poszczególnych dysfunkcji, z którymi przychodzi się zmierzyć konkretnym rodzinom. I tak możemy poznać opis funkcjonowania rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi, dotkniętych problemami zdrowotnymi swoich członków, problemem uzależnień, dotkniętych biedą, żyjących z osobami starszymi czy z niepełnosprawnościami. Często są to rodziny niepełne czy zrekonstruowane. Nazywa się je rodzinami patologicznymi, specjalnej troski, wieloprobemowymi itd. Izabela Krasiejko wprowadza pojęcie „rodziny z wieloma problemami”, mając na uwadze potrzebę podmiotowego traktowania osób doświadczających tych problemów, przy jednoczesnym ograniczaniu etykietyzacji – swoistego naznaczania tych, którym przychodzi się borykać z konkretną, trudną sytuacją życiową (Krasiejko 2012, s. 11).

Jak wskazują badacze, skala problemów, z jakimi przychodzi się zmagać rodzinie współczesnej, jest olbrzymia i wewnątrznie zróżnicowana. Nieustannie zwraca się uwagę na te z nich, które dotyczą walki z biedą i wykluczeniem społecznym, działań w obszarze integracji pokoleniowej w rodzinie i społeczeństwie, czy tych, które odnoszą się do edukacji i pracy (Kwak, 2015, s. 12). Współczesna rodzina boryka się z wieloma problemami, które wpływają wprost na zaburzenia

w jej funkcjonowaniu. Brak wzorów wyniesionych z domów rodzinnych sprawia, że młodzi ludzie nie potrafią pełnić ról, jakie wynikają z faktu założenia rodziny, pojawienia się pierwszego i kolejnych dzieci; miewają trudności w prawidłowym przekazie informacji, swoje indywidualne potrzeby przekładają nad potrzeby grupy. Pośród przyczyn leżących wprost poza rodziną, należy wskazać niepełnosprawność, przewlekłe choroby, niestabilność rynku pracy, trudną sytuację finansową, nieznaną podstawowych mechanizmów funkcjonowania innych osób czy grup społecznych. Dotychczasowe spotkania rodzinne, wspólne biesiady przy stole w domu rodzinnym należą do rzadkości, a zastępuje je „rodzina w sieci”. To w Internecie nawiązuje się znajomości, szuka odpowiedzi na podstawowe, egzystencjalne potrzeby; tam – bliżej nieznanym osobom – powierzamy najskrytsze tajemnice własnego życia. Coraz trudniej jest zbudować więzi w rodzinie czy w gronie współpracowników; częściej odnajduje się „przyjaciół” na portalach internetowych, którzy z czasem stają się niekwestionowanymi autorytetami. Zaburzone relacje osobowe, w sytuacjach rodzących się wyzwania, stają się dodatkowym źródłem problemów. Szczególnie niebezpieczne dla porządku społecznego są te o charakterze patogennym. Zaliczyć tu można bezrobocie, biedę, bezdomność, przemoc, uzależnienia – zwłaszcza alkoholizm, niepełnosprawność czy zależność w przypadku długotrwałej choroby, szczególnie choroby psychicznej; wielodzietność i niezaradność w obszarze opiekuńczo-wychowawczym.

Szczególnego znaczenia nabiera tzw. doświadczenie życiowe, zarówno to wyniesione z domu rodzinnego, jak i gromadzone już w życiu dorosłym. Istotnym staje się samo podejście do małżeństwa i rodziny, według jakiego modelu budowana jest wspólnota rodzinna i sposób realizacji przypisanych poszczególnym członkom ról społecznych. Często zmiana modelu rodziny na inny niż ten znany z dzieciństwa sprawia, że powstają sytuacje, które często uniemożliwiają prawidłowe funkcjonowanie nowej rodziny. W połączeniu z trudnościami, jakie niesie z sobą godzenie ról rodzinnych i zawodowych, w odniesieniu zarówno do kobiety, jak i mężczyzny, dochodzi do pojawienia się sytuacji życiowo trudnych, a często niemożliwych do pokonania bez wsparcia osób czy instytucji z zewnątrz.

Nie sposób, w tak krótkiej formie, jaką jest artykuł omówić wszystkie możliwe problemy, z jakimi przychodzi się zmagać współczesnej rodzinie, jednakże na kilka z nich należy zwrócić uwagę. Jako pierwszy, należałoby wskazać biedę, która wprost przekłada się na wykluczenie społeczne. Publikowany rokrocznie raport Fundacji „Szlachetna Paczka” o skali polskiej biedy – poraża. Ostatni, z 2019 roku alarmuje, że mimo podejmowanych przez państwo działań na rzecz wsparcia rodziny, nadal rośnie liczba osób żyjących w skrajnym ubóstwie i wy-

niosła ona w 2018 roku ponad 2 miliony osób (Raport o biedzie 2019)¹. W tej grupie ponad pół miliona to dzieci, ale także niepokojąco wzrasta liczba seniorów żyjących w ubóstwie. Osoby korzystające ze wsparcia Szlachetnej Paczki żyją za mniej niż 8 zł dziennie/osobę. W równie trudnej sytuacji przychodzi żyć osobom z niepełnosprawnościami. Raport wskazuje, że w Polsce liczba osób z orzeczeniem sięgnęła 2,5 miliona. Liczba żyjących z niepełnosprawnościami, a objętych pomocą Szlachetnej Paczki, nadal wzrasta – w roku 2019 w co czwartej rodzinie żyła osoba z niepełnosprawnością.

Z kolei, dane za rok 2018 pokazują, że ponad 276 tysięcy osób starszych żyło za mniej niż 19 zł/na dzień. Co więcej, sytuacja ekonomiczna prawie połowy Polaków nie napawa optymizmem. Według przywoływanego Raportu prawie 45% polskich gospodarstw domowych nie ma żadnych oszczędności. Respondenci Raportu podkreślają, że nieszczęścia chodzą parami i to, co wczoraj było niemożliwym, dzisiaj staje się katastrofą ekonomiczną i wprost prowadzi do biedy (Raport o biedzie 2019b).

Kolejnym problemem, wpływającym na kondycje rodziny są uzależnienia. W Polsce utrzymuje się wysokie spożycie alkoholu, co generuje serię problemów wewnątrzrodzinnych, jak i w szerszej przestrzeni społecznej. Z danych publikowanych na stronach PARPA² (<http://parpa.pl/index.php/33-analazy-badania-raporty>) jasno wynika, że nadużywanie alkoholu wśród Polaków nie maleje. Dane statystyczne za lata 1993–2013 pokazują, iż średnia spożycia na jednego mieszkańca w litrach 100% alkoholu wahała się od 6,52 (1993) do 9,67 (2013). Tendencję wzrostową wykazał także rodzaj spożywanego alkoholu: najczęściej spożywano czystych wyrobów spirytusowych: 28% w roku 2000 i ponad 37% w roku 2013. Ilość spożywanego alkoholu, tak co do ilości, jak i jakości, generuje serię niebezpiecznych skutków: od znacznego pogorszenia stanu zdrowia (w tym zgonów), poprzez dezorganizację rynku pracy i bezrobocie; naruszanie prawa (w tym przemoc), aż do trwałych skutków dezintegracji rodziny jako całości oraz poszczególnych jej członków: około 3–4 milionów osób doświadcza skutków życia w rodzinie z problemem alkoholowym, które nie mijają wraz z wejściem w wiek dojrzały – dotyczy to znacznie częściej kobiet (DDA³, <https://www.dda.pl>). Niezwykle palącym, zwłaszcza pośród osób młodych, jest problem uzależnienia od narkotyków czy innych, nowych substancji psychoaktywnych. Z badań prowadzonych na zlecenie Głównego Inspektoratu Sanitarnego wynika, że w roku 2019 wykryto 951 nowych substancji psychoaktywnych, przy czym największy odsetek podejrzeń

¹ Wszystkie, poniżej zamieszczone dane pochodzą z ostatniego Raportu o biedzie za rok 2019, przygotowany przez Fundację Szlachetna Paczka.

² PARPA – Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych

³ DDA – skrót do: Dorosłe Dzieci Alkoholików jako osoby współuzależnione.

zatruc dopalaczami w przeliczeniu na 100 tys. mieszkańców w roku poprzedzającym występuje w województwie łódzkim, 44,28 oraz śląskim, 24,53, w porównaniu do średniej krajowej 11,08 (GIS, 2020). Nie tylko pojawienie się zagadnienia stosowania używek w rodzinie wpływa na jej destabilizację w realizacji pełnionych ról, ale także rosnąca ich ilość, stanowi nie lada wyzwanie dla rodziców, jak i wszystkich, odpowiedzialnych za przeciwdziałanie ich redystrybucji. Według Europejskiego Raportu Narkotykowego z 2015 roku Polacy najczęściej są uzależnieni od alkoholu, narkotyków, papierosów, zakupów, pracy, Internetu i hazardu. I tak co druga osoba w Polsce zgłasza się do leczenia z powodu uzależnienia od marihuany i haszyszu. Na terapie zgłaszają się także uzależnieni od alkoholu i hazardu, natomiast nie chcą się leczyć osoby z uzależnienia od pracy, Internetu czy zakupoholizmu (Od czego uzależnieni są Polacy? 2015).

Szczególnym wyzwaniem dla rodziny staje się sytuacja, w której pojawia się osoba z niepełnosprawnością czy osoba starsza niesamodzielna. Jak pokazują badania prowadzone przez różne podmioty, w Polsce przywoływana liczba osób z niepełnosprawnościami nie oddaje w pełni samego zjawiska. Wpływa na to wiele czynników, m.in. wiek, rodzaj oraz stopień niepełnosprawności. Narodowy Spis Powszechny z 2011 roku pokazał, że liczba osób z niepełnosprawnościami w stosunku do ogółu ludności, w porównaniu do Spisu z 2002 roku, zmniejszyła się i wynosiła odpowiednio 12,2%, w porównaniu do 14,3. Dane prezentowane przez Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) z roku 2018 wskazują, że liczba osób z niepełnosprawnościami w wieku 16 lat i więcej wynosiła ponad 3 miliony osób. Oczywiście wielkości te dotyczą osób posiadających prawne orzeczenie niepełnosprawności. Populacja osób z niepełnosprawnościami różni się także ze względu na stan zdrowia. Według BAEL, 26,7% osób miało orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności (lub orzeczenie równoważne), 47,8% tych osób posiadało orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, a 25,5% – orzeczenie o lekkim stopniu niepełnosprawności (Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych, 2020).

Kolejną kwestią, szczególnie aktualną w kontekście starzenia się społeczeństwa, jest sytuacja osób starszych w rodzinie. Ostatni Raport GUS podaje, że na koniec 2018 roku, osoby w wieku 60 lat i więcej stanowiły 25% ogółu mieszkańców Polski. Jedynie 1,9% seniorów oceniało swój stan zdrowia jako bardzo dobry, 23,8% jako dobry, pozostali jako zły i bardzo zły (Sytuacja osób starszych w Polsce, 2020, s. 14). Sytuacja związana z opieką zdrowotną i dostępnością do lekarzy specjalistów, zwłaszcza geriatrów jest daleka od oczekiwanej. Liczba oddziałów geriatrycznych czy szpitali geriatrycznych, w przestrzeni całego kraju, jest zdecydowanie za niska. Samo województwo śląskie posiada 28,8% oddziałów w stosunku do skali całego kraju; w drugiej kolejności jest województwo mazowieckie.

Pozostałe regiony kraju są ich pozbawione lub występują w nazbyt małej ilości, w stosunku do potrzeb. Starzenie się populacji tylko te różnice pogłębia. Nie wiele lepiej jest w opiece domowej, dedykowanej osobom starszym. Owszem, rodzina czy samotna osoba starsza ma możliwość korzystania z usług pielęgniarki POZ lub opiekunki, jednak nie zawsze są to świadczenia nieodpłatne. Co więcej, nie wszystkie świadczone są całodobowo. W sytuacji braku możliwości wystarczającego wsparcia rodziny z osobą starszą niesamodzielną – sytuacja zapewnienia godziwej opieki przez domowników staje się mocno problematyczna.

Kolejnym, istotnym problemem jest przemoc w rodzinie. Mimo szeroko prowadzonej kampanii społecznej, mającej na celu uwrażliwienie społeczeństwa na tę problematykę, nieustannie słyszy się o przemocy, której ofiarami padają osoby, bez względu na wiek czy płeć. Z danych przygotowanych za rok 2019 przez Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”, przemoc zgłaszają głównie kobiety za pośrednictwem telefonów. Charakterystyczne jest to, że wśród zgłaszających tylko 1,1% to ofiary przemocy. Sprawcy zgłaszali fakt zaistnienia przemocy sporadycznie. Wśród dzwoniących dominują osoby dorosłe, niepełnoletni to zaledwie 2,4% wszystkich rozmów (stopuzależnieniom.pl, 2020). W badaniach przeprowadzonych na potrzeby CBOS-u, co piąty Polak zna osobę (najczęściej kobietę), wobec której stosowana jest przemoc. Wprawdzie dane te świadczą o tendencji spadkowej, jeżeli chodzi o osoby znające ofiary przemocy w stosunku do lat poprzednich, jednakże to i tak o wiele za dużo. Co dziesiąty respondent, będący w stałym związku potwierdził, że padł ofiarą agresji ze strony partnera, a co dwunasty (8%) deklarował, że uderzył partnera podczas kłótni. Także dzieci stają się agresorami wobec swoich rodziców. Jak podają badacze, zaledwie 1% rodziców przyznało się do tego procederu, jednakże należy je traktować jako mocno zaniżone. Nie wszyscy rodzice chcą się przyznać do przemocy doznawanej ze strony swych dzieci (CBOS, 2019, s. 7).

W przestrzeni medialnej, szczególnie poruszające są informacje dotyczące agresji wobec dzieci. Podstawą badań zleconych przez CBOS stało się pytanie o tolerancję Polaków na stosowanie kar cielesnych wobec dzieci. Na przestrzeni ostatnich siedmiu lat podejście do stosowania kar cielesnych ulega ewaluacji – coraz więcej osób jest przeciwna stosowaniu tych kar. „Nie tylko więcej osób niż w roku 2012 uważa, że nie powinno się stosować wobec nich kar cielesnych (wzrost o 10 punktów procentowych, do 61%), ale także częściej sprzeciw wywołuje dawanie zarówno lania (wzrost z 61% do 70%), jak i klapsów (wzrost z 25% do 37%)” (CBOS b, 2019, s. 1). Mimo zwiększania się świadomości o szkodliwości stosowania przemocy cielesnej wobec dzieci nadal co druga osoba z grupy badanych dopuszcza jej stosowanie. Autorzy Raportu zwracają uwagę na fakt występowania zależności pomiędzy eskalacją przemocy a wystąpieniem trudności

wychowawczych – deklaruje je 13% rodziców dzieci do 19 roku życia (CBOS b, 2019, s. 6). Tym, co szokuje opinię publiczną, jest fakt obniżania się wieku ofiar przemocy oraz siła, z jaką sprawcy znęcają się nad małymi dziećmi. Sprawcy stosują zarówno przemoc fizyczną, jak i psychiczną; seksualną oraz tę, polegającą na zaniedbywaniu dzieci. Przemocowa reakcja na problemy wychowawcze to, zdaniem psychologów policyjnych, zachowanie świadczące o niedojrzałości rodziców czy opiekunów prawnych (<https://wiadomosci.onet.pl/rzeszow/dzieci-ofiarami-przemocy-domowej/pjf3jbp>). Dane statystyczne pokazują także wzrost przemocy wobec osób starszych, gdzie sprawcami są najczęściej krewni lub prawni opiekunowie. Niestety, badania nad przemocą wobec osób starszych nie są tak rozwinięte, ani nagłaśniane, jak wobec innych grup społecznych. Sami seniorzy rzadko mówią o doświadczanej krzywdzie, mając na uwadze dobro swoich bliskich, bowiem to najczęściej najbliżsi stają się jej sprawcami. Pośród istnienia wielu form stosowania przemocy, osoby starsze wskazują te najczęstsze: kłótnie rodzinne, wyzwiska skierowane pod ich adresem, szturchanie i bicie, zastraszanie, głodzenie, pozbawianie zasobów pieniężnych, a nawet ograniczanie wolności (Halicka, <http://dspace.uni.lodz.pl>).

Jak wspomniano we Wstępie, współczesne rodziny, zwłaszcza młode, przeżywają trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Dotyczą one zwłaszcza rodzin z dziećmi w wieku szkolnym. Problemy te wynikają jednakowo z przyczyn tkwiących w samym dziecku, w błędach popełnianych przez rodziców oraz szerzej – wynikających z uwarunkowań rodzinno-społecznych (np. przemoc w rodzinie, nadużycia seksualne wobec dziecka, rozwód rodziców czy śmierć jednego z nich). Współczesny rynek pracy wymusza pełne zaangażowanie się pracowników, pochłaniając znaczny wymiar czasu, także ten przeznaczony na czas wolny od pracy. Pracujemy w zakładzie pracy, ale często i w domu, okradając niejako swoich najbliższych z tego czasu, który winien być im poświęcony. W efekcie, rodzice coraz mniej znają potrzeby swoich dzieci, rozeznają skalę problemów, z jakimi przychodzi się im mierzyć. Dochodzi do zaniedbań, których skutki przekazywane są następnym pokoleniom. Brak podstawowych zasad komunikowania się, prowadzenia rozmów mimo różnicy zdań, a tym samym nabycia umiejętności rozwiązywania sporów to tylko niektóre niedobory, z którymi młodzi ludzie wchodzi w świat dorosłych. Są one konsekwencją braku prawidłowych relacji w domu rodzinnym. Pojawiające się konflikty to jedne z najczęstszych przyczyn tworzenia się trudności wychowawczych; powodują m.in. rozbicie więzi rodzinnych, agresję, obniżenie podstawowych zasad moralnych czy stosowanie nieodpowiednich metod wychowawczych (Cudak, 2008, s. 199). Dodatkowe trudności generujące problemy wychowawcze to konsekwencje rozwodów, trudności akceptacji życia w rodzinie zrekonstruowanej, samodziel-

ne rodzicielstwo, życie z piętnem dziecka pozamałżeńskiego czy konsekwencje wyjazdów zarobkowych rodziców (eurosieroctwo).

Przedstawione problemy społeczne stają się udziałem współczesnych rodzin. Czasami dotyczą one rodzinę pojedynczo; częściej pojawienie się jednego z nich i trwanie przez dłuższy czas generuje kolejne, uniemożliwiając prawidłowe funkcjonowanie. Coraz częściej rodzina nie jest w stanie, własnymi siłami, przeciwdziałać jej rosnącej dysfunkcji. Z pomocą przychodzi państwo, które poprzez stosowne prawodawstwo tworzy płaszczyznę z jednej strony wsparcia wszystkich potrzebujących, a z drugiej prowadząc działania zapobiegawcze rozwojowi niekorzystnych skutków tych problemów.

Wybrane działania wspierające rodziny w ramach polityki społecznej

Państwo realizuje swoje cele na rzecz dobrostanu obywateli m.in. poprzez prowadzenie skutecznej polityki społecznej. Polityka społeczna jako dziedzina działalności państwa jest realizowana poprzez różne polityki szczegółowe jak: zabezpieczenia społecznego, rodzinną, mieszkaniową, ochrony zdrowia, przewycięzania patologii społecznych, oświaty czy polityki kulturowej (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/polityka-spoeczna>). W ramach polityki społecznej prowadzona jest polityka socjalna, niesłusznie przez wielu utożsamiana z tą pierwszą. Sprawna polityka socjalna winna odpowiadać na istniejące sytuacje życiowe obywateli, w tym na potrzeby, które leżą u podstaw występujących dysfunkcji społecznych. W ten sposób rodziny z problemami mogą korzystać z różnych form pomocy oferowanej przez państwo. Jedną z głównych instytucji polityki społecznej jest pomoc społeczna, która jak czytamy na stronie Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, „wspiera osoby i rodziny w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwia im życie w godnych warunkach” Tym samym zapobiega „trudnym sytuacjom życiowym, wspierając ich przy usamodzielnieniu się oraz integracji ze środowiskiem”. Swoje działania realizuje „w formie finansowej, rzeczowej oraz w formie usług. System świadczeń pomocy społecznej wspiera finansowo osoby i rodziny o niskich dochodach oraz pozbawione dochodu” (<https://www.gov.pl/web/rodzina/pomoc-spoeczna>).

Działania dedykowane rodzinom przekładają się wprost na konkretne problemy, z jakimi przychodzi się im zmagać. Wsparcie rodzin, jakie oferowane jest rodzinom z dziećmi, obejmuje pomoc materialną i pozamaterialną. Pośród wsparcia materialnego odnajdujemy zasiłki, ulgi czy świadczenia w formie rzeczowej. W poczet wsparcia niematerialnego wpisuje

się wsparcie instytucjonalne, doradcze, psychologiczno-pedagogiczne, mediacyjne oraz praca socjalna.

I tak rodzina, z tytułu wychowania dzieci może korzystać z ulgi prorodzinnej. Mimo szeregu ograniczeń co do możliwości aplikowania o tę formę wsparcia, ulga prorodzinna objęła największą liczbę dzieci spośród wszystkich innych. Dla przykładu „zbiorowość dzieci w wieku poniżej 18 lat, na które rodzice otrzymali tę ulgę w 2014 r. była blisko 3-krotnie większa niż liczba dzieci w tym wieku, na które rodzice pobierali zasiłek rodzinny” (GUS, 2016, s. 53). Inną formą pomocy są świadczenia rodzicielskie, zależne od dochodów, dedykowane wprost rodzicom, których zasoby materialne nie pozwalają na bieżące utrzymanie dzieci. W analizowanym przez GUS okresie 2010–2015, z tego rodzaju pomocy korzystało ok. dwa miliony świadczeniobiorców. W ramach świadczeń rodzinnych ponad 50% wydatków pochłaniały zasiłki rodzinne wraz z dodatkami; pozostałe to świadczenia opiekuńcze dedykowane osobom z niepełnosprawnościami oraz ich opiekunom. Do świadczeń rodzinnych należy tzw. Becikowe, czyli jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka. Innym źródłem pomocy jest fundusz alimentacyjny dedykowany dzieciom i młodzieży dla zaspokojenia ich potrzeb od osób do tego zobowiązanych (GUS, 2016, s. 55. 58). Kolejnym programem jest „Dobry start” wspierający edukację polskich dzieci, wypłacane jako jednorazowe świadczenie pieniężne w wysokości 300 złotych. Inne świadczenie to program 500+, wprowadzony w 2016 roku, od 1.07.2019 bez kryterium dochodowego (<https://www.gov.pl/web/rodzina/rodzina-500-plus>).

Na mocy ustawy z 4 lutego 2011 roku o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, rodzice mogą korzystać z różnych form wspierających ich w opiece nad tak małym dzieckiem, w szczególności ze żłobka, klubu dziecięcego, opiekuna dziennego oraz świadczone przez nianię. W ramach tych usług realizowane są funkcje: opiekuńcza, wychowawcza i edukacyjna (<https://www.gov.pl/web/rodzina>). Karta Dużej Rodziny to cały system zniżek czy dodatkowych uprawnień dedykowany rodzinom z co najmniej trójką dzieci. Wśród nich wskazuje się na zniżki oferowane przez banki, branżę spożywczą, stacje benzynowe czy placówki kulturalne i rekreacyjne. Szczegóły reguluje ustawa z 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny (<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp>).

W rodzinach wielodzietnych zdarza się nader często, że jedno z rodziców (najczęściej matka) zaprzestały aktywności zawodowej (a tym samym nie nabyły prawa do świadczenia emerytalnego) na rzecz wychowania dzieci. Rządzący, w ramach polityki socjalnej, przygotowali program wspierający „Mama 4+”, które jest rodzicielskim świadczeniem uzupełniającym, zapewniając podstawowe środki do życia.

Z początkiem roku 2019 weszła w życie ustawa dotycząca utworzenia Solidarnościowego Funduszu Wsparcia Osób Niepełnosprawnych. Rodziny z problemami mogą skorzystać z usług opiekuńczych dedykowanych osobom z niepełnosprawnościami; z opieki wytchnieniowej, kiedy rodzice, jako opiekunowie potrzebują wsparcia doraźnego w pełnieniu opieki. W ramach Funduszu Solidarnościowego funkcjonują Centra opiekuńczo-mieszkalne oraz Asystenci osobiści osoby niepełnosprawnej. Ustawa z 31 lipca 2019 r. o świadczeniu uzupełniającym dla osób niezdolnych do samodzielnej egzystencji (Dz. U. poz. 1622) wprowadziła w przestrzeń pomocy dla rodzin z osobami z niepełnosprawnościami kolejne wsparcie w wysokości 500 zł. Osoby z niepełnosprawnością mogą liczyć także na wsparcie w ramach środków zarządzanych przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Na mocy ustawy z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2018 r. poz. 998 z późn. zm.), wszystkim rodzinom przeżywającym trudności w sprawowaniu należytej opieki nad swoim dzieckiem, przychodzi z pomocą środowiskowa pomoc rodzinie, świadcząc usługi w formie m.in. działań profilaktycznych, poradnictwa czy terapii. Rodzina doświadczająca problemów w obszarze opiekuńczo-wychowawczym może liczyć na pomoc m.in.: instytucji i podmiotów działających na rzecz dziecka i rodziny, placówek wsparcia dziennego, rodzin wspierających. Praca z rodziną może być świadczona w różnych formach, pośród których wymienia się: pracę socjalną, asystenturę rodzinną, poradnictwo specjalistyczne, usługi opiekuńcze i specjalistyczne, pomoc prawną czy wsparcie grup samopomocowych (<https://www.gov.pl/web/rodzina/wsparcie-rodziny-przezywajacej-trudnosci-w-wypelnianiu-funkcji-opiekunczo-wychowawczych>).

W sytuacji, kiedy dziecko umieszczone jest poza rodziną pochodzenia, ma ona nadal możliwość korzystania ze wsparcia, w celu uzupełnienia brakujących zasobów pozwalających na prawidłowe funkcjonowanie rodziny po powrocie dziecka.

Przywołana wyżej ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej określa również zasady pomocy dla osób usamodzielnianych w zakresie:

kontynuowania nauki,

zagosparowania,

uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych,

zatrudnienia,

wsparcia prawnego i psychologicznego (<https://www.gov.pl/web/rodzina/formy-zapewnienia-pomocy-i-wsparcia-osobom-usamodzielnianym2>).

W katalogu różnych możliwości, jakie dedykowane są rodzinom z problemami, na uwagę zasługuje ustawa z 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”

(Dz. U. z 2016 r. poz. 1860). Są w niej określone uprawnienia, jakie posiadają kobiety w ciąży, ale także rodziny, w zakresie porodu i opieki nad dzieckiem. Zawarte w niej przepisy mają na celu wspomagać szczególnie rodziny z dziećmi śmiertelnie chorymi czy urodzonymi z poważnymi wadami.

W sytuacji unikania zobowiązań rodzicielskich (bądź niemożności ich świadczenia) wobec dziecka w sukurs przychodzi fundusz alimentacyjny na warunkach określonych w ustawie z 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz. U. z 2019 r. poz. 670 z późn. zm.).

Nie sposób nie wspomnieć ważnego programu rządowego, jakim jest „Posiłek w domu i szkole”, którego beneficjentami są dzieci, uczniowie oraz osoby starsze. „Program przewiduje wsparcie finansowe gmin w udzieleniu pomocy w formie posiłku, świadczenia pieniężnego w postaci zasiłku celowego na zakup posiłku lub żywności oraz świadczenia rzeczowego w postaci produktów żywnościowych” (<https://www.gov.pl/web/rodzina/programy-posilek-w-szkole-i-w-domu>).

W kontekście wydłużania się życia Polaków istotne jest nie tylko podtrzymywanie długości życia, ale także wzmacnianie jego jakości. W tym celu powstał program Aktywności Społecznej Osób Starszych, którego głównym celem jest „poprawa jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną. Program zakłada praktyczne włączenie sektora organizacji pozarządowych do działań służących zaangażowaniu seniorów” (<https://www.gov.pl/web/rodzina/programy-i-projekty?page=1&size=10>).

Głównym celem Programu Wieloletni Senior+ jest większa aktywizacja seniorów w życiu społecznym poprzez rozbudowę sieci placówek Senior+ (Dziennych Domów Pobytu i Klubów).

Z kolei program „Opieka 75+” dedykowany jest osobom samotnym, jak i rodzinom, w których żyją osoby w wieku 75 i więcej, potrzebujący specjalistycznych usług opiekuńczych.

Dla rodzin z wieloma problemami każde dodatkowe formy wsparcia (materialne i niematerialne) stanowią istotną formę pomocy dla zaspokajania podstawowych potrzeb. Dlatego uruchomienie programu Emerytura+ od 2019 roku jest cennym źródłem wzmocnienia budżetów domowych, zwłaszcza osób starszych żyjących samodzielnie, ale także w szerszej rodzinie o niskich dochodach (<https://www.gov.pl/web/rodzina/emerytura>). W październiku 2018 r. został przyjęty dokument „Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność”, jako odpowiedź na zadania postawione polityce społecznej państwa i wyartykułowane w ustawie z 11 września 2015 r. o osobach

starszych (Dz. U. z 2015 r. poz. 1705). Pośród wielu obszarów, jakie wskazano do realizacji na potrzeby starzejącego się społeczeństwa, na uwagę zasługuje ujęcie w dokumencie działań odnoszących się do niesamodzielnych osób starszych. Należy podkreślić, że zagadnienia niesamodzielności zostały tak jasno wyartykułowane po raz pierwszy w dokumencie o takiej randze.

Mnogość pojawiających się problemów w rodzinie sprawia, że potrzebna jest aktywizacja wsparcia z obszaru pomocy społecznej. Ośrodki Pomocy Społecznej, poprzez które dystrybuowane są środki wspierające, posiadają wiele usług dla rodzin, jak i pojedynczych osób, którym dedykowana jest pomoc jednorazowa, a także pomoc o charakterze stałym. Pośród wielu narzędzi, jakimi dysponuje pomoc społeczna, szczególnego znaczenia nabiera praca socjalna. Jej głównym celem jest poprawa dobrostanu poszczególnych osób i rodzin, jak również prowadzenie działań o charakterze profilaktycznym, zapobiegawczym. Pracownicy socjalni wzmacniają lub pomagają odzyskać pojedynczym osobom oraz całym rodzinom zdolności do codziennego funkcjonowania w społeczeństwie (Tomaszewska, Kłos, 2015, s. 138). W perspektywie wzmocnienia posiadanych zasobów własnych rodziny z problemami, jak również nauki podstaw zarządzania gospodarstwem domowym, wprowadzono instytucję asystenta rodziny. Jak można przeczytać na stronie MRPIPS, „Rolą asystenta rodziny jest wspieranie rodzin, które z różnych powodów nie są w stanie samodzielnie i prawidłowo opiekować się i wychowywać własne dzieci. Skorzystać z pomocy asystenta rodziny mogą np. rodziny z dziećmi zagrożone wykluczeniem społecznym lub te, których dzieci okresowo zostały umieszczone w pieczy zastępczej. Asystenci wspierają rodziny w prowadzeniu gospodarstwa domowego, mogą też pomóc np. w poszukiwaniu pracy, w załatwieniu spraw w urzędzie czy w rozwiązywaniu problemów rodzinnych. Asystenci wzmacniają kompetencje rodziców, aby ci jak najlepiej, mogli wywiązywać się ze swoich obowiązków rodzicielskich” (<https://samorzad.pap.pl/kategoria/aktualnosci/mrpips-asystenci-rodziny>).

Podsumowanie

Polityka społeczna to działania służące z jednej strony zaspokajaniu potrzeb, z drugiej – rozwiązywaniu problemów społecznych. Poprzez swoje instrumenty stara się nie tylko minimalizować potencjalne, niekorzystne skutki problemów, ale jednocześnie prowadzić aktywności uprzedzające, przeciwdziałające utrwaleniu się niekorzystnych zmian. Sytuacja, w jakiej znaleźli się Polacy po II wojnie światowej, wymusiła na rządzących zbudowanie takiego systemu pomocowego, który przywróciłby wiarę w możliwość przewyciężenia powstałych, po działaniach wo-

jennych, braków. Z czasem, działania mające na celu wyrównywanie istniejących nierówności, a tym samym zapobieżenie wykluczeniu społecznemu całych grup, doprowadziły do uzależnienia się od działań osłonowych, pomocowych. Nie dotyczy to tylko osób i rodzin, które rzeczywiście tej pomocy potrzebują, ale odnosi się także do tych „zaradnych inaczej”, a więc osób, które z usług pomocowych zrobiły sobie źródło uzupełniania dochodów własnych gospodarstw domowych. Szczególnie jest to widoczne pośród beneficjentów pomocy społecznej, która w myśl ustawy z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej wyraźnie wskazuje swój cel, jakim jest „umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości (<http://www.lexlege.pl/ustawa-o-pomocy-spoecznej/>). Dochodzi do sytuacji, w których nie opłaca się dążyć do pokonywania zaistniałych trudności, korzystnie jest pozostawać w strefie oddziaływania instytucji wspierających. Pojawia się mechanizm swoistego współuzależnienia od dostępnych programów pomocowych, na niekorzyść programów aktywizujących, stawiających wymóg osobistego zaangażowania się (Kalinowski, 2011). Podwyższanie świadczeń finansowych/rzeczowych nie poprawia sytuacji. Jeżeli są one w wysokości zbliżonej do najniższej płacy, siłą rzeczy sprawiają, że usługobiorca staje się ofiarą tzw. kosztu utraconych korzyści (Topolewska, 2010).

Czy współczesne polityki społeczne realizują cele, do jakich zostały powołane? W jakim stopniu prowadzone przez nie działania znajdują przełożenie na wzmocnienie społeczeństwa, szczególnie rodzin z wieloma problemami? Jeżeli nie, to czy ich kontynuowanie jest zasadne? Mówienie o skutecznej polityce społecznej jest szczególnie uzasadnione w odniesieniu do kwestii wykluczenia społecznego. Pogłębiające się problemy generują coraz to nowe działania wspierające, a tym samym zwiększają wydatki, które w sposób zasadniczy obciążają budżet państwa. Rodzi się kolejne pytanie dotyczące redystrybucji środków dla ludzi, którzy nie potrafili sami zadbać o zaspokojenie swoich potrzeb. W jakiej sytuacji prowadzona polityka społeczna będzie generowała wzrost inkluzji, a minimalizowała wykluczenie? Wreszcie, czy istnieje skuteczny model polityki społecznej, który pozwoli skutecznie unormować sytuację rodzin z wieloma problemami?

Podjęta w artykule tematyka rodzin z wieloma problemami oraz pobieżne przedstawienie sztandarowych, rządowych programów wspierających, to tylko część większej całości. Pozostają dalsze obszary, które odnoszą się do życia rodzinnego (np. polityka zdrowotna, mieszkaniowa, rynku pracy), które funkcjonując wadliwie, generują kolejne problemy. We wszystkich z nich chodzi nie tylko o doraźną, szybką pomoc dla rodzin przeżywających kryzysy, ale – w dalszej perspektywie czasowej – dążenie do pełnej integracji wewnątrzrodzinnej, jak i społecznej. Doświadczenie konkretnych rodzin korzystających z programów

wspierających pokazuje, że oprócz niebezpieczeństwa uzależnienia od pomocy, dochodzą inne. Istnieje realne niebezpieczeństwo stygmatyzacji osób i rodzin, uznanie ich za gorszych, mniej zaradnych lub odwrotnie: za celowo wykorzystujących dostępne oferty, uchylając się od osobistego zaangażowania w poprawę niekorzystnej sytuacji życiowej. W ślad za takimi postawami możliwa jest ich gettyzacja, wykluczenie poza margines życia społecznego. Wreszcie, możliwa jest deprecjacja trudu, podejmowanego przez „normalne rodziny”, które starają się własnymi siłami, bez wsparcia z zewnątrz, zaradzać symptomom niekorzystnych zjawisk, zagrażających dotychczasowej stabilizacji.

Przegląd programów dedykowanych polskim obywatelom, a więc także rodzinom borykającym się z szeregiem problemów, jakie generuje rzeczywistość społeczna, pokazuje, jak istotne są działania informacyjne i promocyjne tych ofert z perspektywy polityki społecznej państwa. Koniecznymi stają się także działania edukacyjne podmiotów, w zakresie których leży redystrybucja tych instrumentów w kwestii wrażliwości na ludzkie potrzeby. Ustanowienie nawet najlepszych rozwiązań prawnych, bez skutecznych metod ich wdrażania, nie uzdrowi sytuacji tych, którym są dedykowane.

Data wpłynięcia: 2020-02-02;

Data uzyskania pozytywnych recenzji: 2020-09-14;

Data przesłania do druku: 2020-12-28.

References

- Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych (2020) *Niepełnosprawność w liczbach - Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych*. <http://niepelnosprawni.gov.pl/index.php?c=page&id=77&v=1606122287> (Accessed: 11 July 2020).
- CBOS (2019) *Przemoc i konflikty w domu, Raport z badań nr 48*. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_048_19 (Accessed: 17 July 2020).
- CBOS (2019b) *Przemoc domowa wobec dzieci, Raport z badań nr 49*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_049_19 (Accessed: 17 July 2020).
- Cudak S. (2008) 'Konflikty rodzinne a trudności wychowawcze dzieci i młodzieży', in Muchacka, B. (ed) *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT, s. 197–206.
- Dorosłe Dzieci Alkoholików jako osoby współuzależnione* <https://www.dda.pl> (Accessed: 23 June 2020).
- Dzieci ofiarami przemocy domowej* <https://wiadomosci.onet.pl/rzeszow/dzieci-ofiarami-przemocy-domowej/pjf3jbp> (Accessed: 19 July 2020).

- Formy zapewnienia pomocy i wsparcia osobom usamodzielnianym <https://www.gov.pl/web/rodzina/formy-zapewnienia-pomocy-i-wsparcia-osobom-usamodzielnianym2> (Accessed: 23 July 2020).
- Główny Inspektorat Sanitarny (2020) *Dane statystyczne: wykaz środków zastępczych, nowych substancji psychoaktywnych i innych substancji*, <https://gis.gov.pl/bez-kategorii/dane-statystyczne> (Accessed: 11 July 2020).
- GUS (2016) *Działania prorodzinne w latach 2010-2015* https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6005/1/1/1/publ.dzialania_prorodzinne_internet (Accessed: 20 July 2020).
- GUS (2020) *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/osoby-starsze/osoby-starsze/sytuacja-osob-starszych-w-polsce-w-2018-roku,2,1.html> (Accessed: 15 July 2020).
- Halicka M. (brak daty) *Ludzie starzy jako ofiary przemocy* <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/4991/5.%20Halicka.pdf?sequence=1> (Accessed: 21 July 2020).
- Instytucje pomocy społecznej*, <https://wiadomosci.onet.pl/rzeszow/dzieci-ofiarami-przemocy-domowej/pjf3jbp> (Accessed: 20.07.2020).
- Kalinowski S. (2011) *Uzależnieni od pomocy społecznej* <https://liberte.pl/uzaleznieni-od-pomocy-spoecznej/> (Accessed: 21 July 2020).
- Karta Dużej Rodziny* (2018) <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp> (Accessed: 12 July 2020).
- Krasiejko I. (2012) *Metodyka działania asystenta rodziny*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U.1997.78.483.
- Kwak A. (2015) ‘Współczesna rodzina – czy tylko problem struktury zewnętrznej?’ in Taranowicz, I. and Grotowska, S. (eds) *Rodzina wobec wyzwań współczesności*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum, s. 11–26.
- Serwis Samorządowy PAP (2020) *MRPiPS: asystenci rodziny otrzymają jednorazowy dodatek do wynagrodzenia*, <https://samorząd.pap.pl/kategoria/aktualnosci/mrpips-asystenci-rodziny> (Accessed: 02 July 2020).
- Od czego uzależnieni są Polacy? Europejski Raport Narkotykowy* <https://archiwum.radiozet.pl/Wiadomosci/Kraj/Uzaleznienia-w-Polsce.-Europejski-Raport-Narkotykowy-2015-00006635> (Accessed: 10 July 2020).
- PARPA (brak daty) *Analizy – badania – raporty*, <http://parpa.pl/index.php/33-analizy-badania-raporty> (Accessed: 28 June 2020).
- Sterna-Zielińska K. (2016) *Zakres semantyczny pojęcia „rodzina” w prawie polskim*, „Krytyka Prawa”, 8 (1), s. 99–117
- Stolica Apostolska (1983) *Karta Praw Rodziny. Wstęp D,E* https://www.srk.opoka.org.pl/srk/srk_pliki/karta.htm (Accessed: 21 June 2020).
- Szczepański J. (1963) *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: PWN.
- Szlachetna Paczka. Raport o biedzie 2019* <https://www.szlachetnapaczka.pl/raport-o-biedzie/> (Accessed 23 June 2020).

- Tomaszewska K. and Kłós A. (2015) 'Praca socjalna jako działalność opiekuńczo-wychowawcza' in Matejek, J. and Zdebska, E. (eds) *Wielowymiarowość działań pomocowych w obszarze wsparcia rodziny*. Kraków: Wydawnictwo „scriptum” s. 127–142.
- Topolewska M. (2010) *Polski system pomocy społecznej prowadzi do uzależnienia od zasiłków* <https://forsal.pl/artykuly/425218,polski-system-pomocy-spoecznej-prowadzi-do-uzaleznienia-od-zasilkow.html> (Accessed: 24 July 2020).
- Tyszcza Z. (1976) *Socjologia rodziny*. Warszawa: WSiP.

Netografia (dostęp: 23.07.2020):

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/polityka-spoeczna>

<http://www.lexlege.pl/ustawa-o-pomocy-spoecznej/>

<https://samorzad.pap.pl/kategoria/aktualnosci/mrpips-asystenci-rodziny>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/emerytura>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/programy-i-projekty?page=1&size=10>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/programy-posilek-w-szkole-i-w-domu>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/formy-zapewnienia-pomocy-i-wsparcia-osobom-usamodzielnianym2>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/wsparcie-rodziny-przezywajacej-trudnosci-w-wypelnianiu-funkcji-opiekunczo-wychowawczych>

<https://www.gov.pl/web/rodzina>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/rodzina-500-plus>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/pomoc-spoeczna>